

PAPER DETAILS

TITLE: KUZHEY IRAK BÖLGESEL YÖNETİMİ'NİN 25 EYLÜL REFERANDUM KARARININ
TÜRKİYE'NİN ULUS DEVLET KİMLİĞİNE ETKİLERİ

AUTHORS: Berat AKINCI

PAGES: 3-23

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1354153>

**THE EFFECTS OF NORTHERN IRAQ REGIONAL
MANAGEMENT OF 25 SEPTEMBER REFERENCES OF TURKEY TO
NATIONAL STATE PERSONNEL**

Dr. Berat AKINCI

Sağlık Bakanlığı
Beratakinci@yahoo.com

Abstract

The developments in the Middle East after the "Arab Spring" which started in Tunisia in 2010 have affected Turkey which is adjacent to these countries and has a close relationship with their historical roots, although the affected countries are affected individually. Particularly, the events that started in Syria and then spread to Iraq show that the fire will not be limited only to these countries when viewed holistically. Political, ethnic, religious / sectarian and cultural conflicts that want to change the structure and future of the region in line with their own desires have also raised the appetite of the Kurdish Regional Government, which has an autonomous structure in Iraq, to become a nation state. On September 25, 2017, the Kurdish Regional Government, which claims that the constitutional rights of the Iraqi central government are not granted, made a referendum on independence that reflected their willingness to determine their own destiny, and 92% of the referendum was voted yes. As a result, it seems likely that the referendum will deeply influence the political structure of the Middle East and poses a risk for the countries of the region with nation-state identities bearing diverse ethnic and sectarian differences. It is argued that such a referendum may bring about hopes for the existing ethnic separation demands for our country and thus the identity of the nation state may suffer from erosion. When the effects of political and ethnic conflicts after the referendum are taken into consideration, it seems that all the equations are in need of reconsideration in terms of neighboring nation states. In this equation, two alternatives are possible out of possible steps for our country. First, as an effective and powerful state in the territory of Turkey, it is a policy to oppose the ethnic or sectarian division of Iraq for whatever reason and to protect its territorial integrity. The second option is to help coordinate the independence decision taken after the referendum in a coordinated manner with the countries of the region without being converted into a conflict and war. However, it can be seen from the statements made by the government in recent days that it seems that our country has decided policy for the first option in this sense. It is aimed that the decision of the referendum that the Northern Iraq Regional Authority, which our historical and cultural ties are rooted in this study, has taken to be an independent state, will show how our country will affect the nation state structure and the possible steps to be taken against this situation.

Key words: *Nation state and Turkey, Northern Iraq regional government, 25 September referendum.*

KUZEY IRAK BÖLGESEL YÖNETİMİ'NİN 25 EYLÜL REFERANDUM KARARININ TÜRKİYE'NİN ULUS DEVLET KİMLİĞİNE ETKİLERİ¹

Özet

2010 yılında Tunus'ta başlayan "Arap Baharı" sonrasında Ortadoğu'da yaşanan gelişmeler her ne kadar maruz kalmış ülkeleri bire bir etkilese de, bu ülkelere komşu olan ve tarihi kökleri ile yakın bir ilişki ağının olduğu Türkiye'yi de yakından etkilemiştir. Özellikle Suriye'de başlayan ve daha sonra Irak'a sıçrayan olaylar, konuya bütüncül bakıldığında ateşin sadece bu ülkelerle sınırlı kalmayacağını da göstermektedir. Bölgenin yapısını ve geleceğini kendi istekleri doğrultusunda değiştirmek isteyen siyasal, etnik, dini/mezhepsel ve kültürel çatışmalar, Irak'ın kuzeyinde otonom bir yapıya sahip olan Bölgesel Kürt Yönetimi'nin de ulus devlet olma yolundaki iştahını kabartmıştır. Irak merkezi hükümeti tarafından anayasadan kaynaklanan haklarının verilmediğini de ileri süren Bölgesel Kürt Yönetimi, 25 Eylül 2017 tarihinde kendi kaderlerini kendilerinin belirlemek isteğini de yansıtan bağımsızlık referandumu yapmış ve referandumdan %92'i evet oyu çıkmıştır. Sonuçları itibariyle referandumun Ortadoğu'nun siyasal yapısını derinden etkileyeceği ve içerisinde çeşitli etnik ve mezhepsel farklılıklar taşıyan ulus devlet kimliğine sahip bölge ülkeleri için bir risk oluşturacağı muhtemel görülmektedir. Böylesine bir referandumun ülkemiz açısından hali hazırda var olan etnik ayrılık taleplerine yönelik umutları yeşertebileceği ve böylelikle de ulus devlet kimliğinin erozyona uğrayabileceği ileri sürülmektedir. Referandum sonrası siyasal ve etnik çatışmaların etkileri göz önüne alındığında, tüm denklemlerin komşu ulus devletler açısından tekrar ele alınmasını gerektirecek nitelikte olduğu görülmektedir. Bu denklemde ülkemiz için olası adımlar arasında iki seçenek ön plana çıkmaktadır. Birincisi, Türkiye'nin bölgesinde etkin ve güçlü bir devlet olarak Irak'ın her ne sebeple olursa olsun etnik veya mezhepsel bölünmesine karşı çıkması ve toprak bütünlüğünün korunmasına yönelik politika geliştirmesidir. İkinci seçenek ise, referandum sonrası alınacak bağımsızlık kararının bir çatışma ve savaşa dönüştürülmeden bölge ülkeleri ile koordineli bir şekilde sonuçlandırılmasına yardımcı olunması noktasındadır. Ancak hükümetin son günlerde yaptığı açıklamalardan da anlaşılabileceği üzere ülkemizin bu anlamda birinci seçenektan yana politika belirlediği görülmektedir. Bu çalışmada tarihsel ve kültürel bağlarımızın köklü olduğu Kuzey Irak Bölgesel Yönetimi'nin bağımsız bir devlet olma yolunda almış olduğu referandum kararının, ülkemizin ulus devlet yapısını nasıl etkileyeceği ve bu duruma karşı atılacak olası adımların ortaya konulması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Ulus devlet ve Türkiye, Kuzey Irak bölgesel yönetimi, 25 Eylül referandumu.*

1. Giriş

Ortaya çıkışı itibariyle binlerce yıl gerilere götürülebilen devlet, ulus devlet formunda XV. ve XVI. yüzyıllarda uygarlığın temel parçası olarak karşımıza çıkmıştır. Dolayısıyla ulus-devlet olarak tanımlanan devlet yapısı, insanlık tarihi açısından daha yeni bir oluşumdur. Ulus devletin genel olarak XV. yüzyıldan itibaren Avrupa'da ortaya çıkan aydınlanma döneminin yaratmış olduğu iklimden

¹ Bu çalışma 21-23 Eylül 2017 tarihinde Nevşehir'de gerçekleştirilen I. Uluslararası İpekyolu Akademik Çalışmalar Sempozyumunda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

beslendiği bilinmektedir. Ancak ulus devlet formunun temel dayanağı 1648 yılında imzalanan Westphalia antlaşması olup, bu antlaşmayla devletlerin birbirlerine karşı uluslararası arenada eşit kabul edildiği günümüz devlet yapısı ortaya çıkmıştır (Woolf, 1996:8-9).

Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla birlikte yeni kurulan Türkiye, kadim geçmişinden almış olduğu miras üzerine devletin milletiyle olan bağına oluşturmıştır. Geline nokta da ülkemiz yeni devlet inşası esnasında etnik farklılıkları "Türk" milleti potasında eritmiş ve bütün dil, din, ırk ve mezhep çeşitliliğini zenginlik olarak gören bir ulus devlet anlayışı benimsemiştir (Akıncı, 2017:129-131). Ancak uluslaşma sürecinde yaşanan bazı etnik temelli olumsuzluklar, etno-milliyetçiliğe dayalı Kürt hareketini zamanla kimlik bilincine ulaşmasını ve siyasallaşmasına zemin hazırlamıştır. Ulusal düzeyde siyasallaşan ve ayrılıkçı bir kimliğe bürünen Kürt hareketi, PKK'nın terör eylemleri ile birlikte ulus-devlet yapısına karşı varoluşsal bir saldırı başlatmıştır. Bununla birlikte Irak'ın kuzeyinde yer alan ve Kürtlerin yoğunluklu olarak yaşadığı yerlerde ABD desteğiyle yaratılan otonom bölgenin, zamanla ayrılıkçı etno-milliyetçiliğe dayalı Kürt hareketlerinin merkezi olma noktasına geldiği görülmektedir. Ayrıca ülkemizden toprak talebinde bulunan PKK'nın terör faaliyetlerini bu bölgeden gerçekleştirmesi, bölgeye karşı Türkiye'nin ulusal güvenlikten yana tavrı almasına sebep olmuştur (Tansi, 2011:1341-1350).

Arap Baharıyla birlikte Suriye'de yaşanan çatışmalar ve DAESH varlığı, sonrasında Irak'a sıçramış ve Kuzey Irak otonom bölgesi güvenliğini sağlamak amacıyla tartışmalı olan enerji bölgelerine yerleşmiştir. Zamanla bu bölgelerde fiili bir durum yaratan Kuzey Irak yönetimi, merkezi hükümetle yaşadığı çeşitli anlaşmazlıkları da gerekçe göstererek 25 Eylül 2017 tarihinde bağımsızlık referandumu yapacağını duyurmuştur. Körfez savaşlarından sonra bölgede belirli bir kazanım elde eden Kürtler, bağımsız bir devlet kurma noktasında ki hayallerine bir adım daha yaklaşmış bulunmaktadır. Referandumu ülkemiz açısından önemli kılan husus, benzer bir uygulamanın hâlihazırda Suriye'nin kuzeyinde de yaratılarak "Büyük Kürdistan Devleti" kurulması için sınırlarımız içerisindeki etnik temelli ayrılıkçı hareketlere örnek teşkil etmesidir (Baykal, 2015:32-35).

Bu çerçevede makalede öncelikle ülkemizin ulus devlet yapısı ortaya koyulduktan sonra, Kuzey Irak bölgesel yönetiminin statüsü ve yapılması planlanan 25 Eylül referandumunun ulus devlet yapımıza olası etkisi incelenecektir. Bununla birlikte ülkemizin Irak'ın kuzeyinde yer alan otonom bölgeyle geliştirdiği ilişkinin içeriği ve referandum kararının sonuçlarına yönelik ülkemiz açısından nasıl bir politika belirlenmesi gerektiği üzerinde durulacaktır. Ülkemizin bekasıyla yakından ilgili olan bu konunun tutarlı politikalarla takip edilmesi ve bölgenin her an oldubittiye yol açacak gelişmelere maruz bırakılmaması gerekmektedir (Aydın vd., 2007:98-122).

2. Ulus Devlet Kavramı ve Özellikleri

Geçmişi ve tanımı üzerinde tam bir konsensüsün bulunmadığı devlet, modern ulus devletler şeklinde siyasi ve sosyal olarak XV. yüzyıldan itibaren örgütlenmiştir. Uzun yıllar devlet kavramı üzerinde uzlaşma sağlanamamış olunmasında devletin ne olduğu veyahut devleti nasıl betimlediğimiz önemli bir rol oynamıştır. Ancak ortak betimlemelerden yola çıkarak bir tanımlama yapacak olursak devlet, belirli bir toprak parçası üzerinde egemen güce sahip, egemen olduğu bu toprak parçası üzerinde güç kullanma tekeli elinde bulunduran hukuki ve tüzel bir kişiliğin ifadesidir. Teşkilatlanan bu topluluk, yönetimden sorumlu milli bir hükümete sahiptir (Güney, 2002:3-20; Akıncı, 2017:110-131).

Devletin bilinen ilk oluşum yeri Mezopotamya olmasına karşın, modern ulus-devletler batıda özellikle 1648 yılında imzalanan Westphalia Barışı ile vücut bulmuştur (Woolf, 1996:8-9). Bu antlaşma ile belirli olan sınırlar üzerinde idareden sorumlu bir kamu erki olarak devlet, iktidarı altındaki bireylerden ayrı bir varlık olarak ortaya çıkmıştır (Bozdağlıoğlu, 2012:129-130). Ulusal sınırları çizilen ulus devletler aynı zamanda uluslararası sisteminde böylelikle muhatap haline gelmiştir. Bu yönleriyle ortaya çıkan devlet formu, egemenlikleri bakımından eşit kabul edilen ulus devletler için milat oluşturmuştur (Hobsbawm, 2006:20-25; Doğan, 2010:5).

Ulus devletler kısaca kendi ulusunun olduğu devlet olarak tanımlanabilir. Ancak ulus devlet tek bir etnisiteye veya dine odaklı değildir. Devleti oluşturan ulus; Westphalia Barışı'nda da altının çizildiği üzere, sınırları belirli toprak parçası üzerinde yaşayan çeşitli dilsel, dinsel/mezhepsel veya etnik kökenlerden meydana gelen ve eşit yurttaş bilinciyle teşkilatlanan bireylerden oluşmuştur. Bir nevi üst kimlikle donanan ulusun üyeleri, özelliklerinden dolayı kesinlikle birbirlerine karşı bir üstünlük ileri sürememektedir. Ulus devletin devamı, ulusu oluşturan insanların kendisini ulusun bir parçası olarak görmeye devam etmesine ve bunu günün koşullarına göre yenileyerek sağlamlaştırabilmesinden geçmektedir (Doğan, 2010:1-25).

Ortak çıkarların ön planda olduğu ulus devletlerin temel referans kodlarına baktığımızda (Anthony, 1994:30-35; Weber, 1978:31-216):

- Ulus devletin sınırları belirli olup, bu sınırlar üzerinde meşru güç kullanma tekeli elinde bulundurmaktadır.
- Ulusu oluşturan insanlar eşit yurttaştır ve hiçbirinin bir başkasına karşı üstünlüğü bulunmamaktadır. Devlet-yurttaş ilişkilerinde tanımlanmış hak ve ödevler vardır.
- Devleti oluşturan ulus, ortak kültür, ekonomi, tarih, bilinç ve ülkeye sahiptir. Bu bilinç de kendisini milliyetçilik ideolojisinde göstermektedir.

Ulus bilincinde olmak, aynı birlik duygusuna ve ortak bir tarihe şahitlik etmek demektir. Ulus

kimliği üzerine inşa edilen devlet, içerisinde barındırdığı bireylerin sosyal, ekonomik ve diğer eşitsizlik ve farklılıklarını tek bir toplumun üyeleri olarak görmektedir. İnsanların ulus bilincinde yoğunlaşmalarına aracılık eden ise, milliyetçilik ideolojisi olmuştur. Bu ideoloji birçok ülkenin uluslaşmasına ön ayak olmasına rağmen, emperyalist ve yayılmacı liderler için de zamanla olumsuz bir enstrümana dönüşmüştür (Bozdağlıoğlu, 2012:129-130).

3. Türkiye'nin Ulus Devlet Anlayışı ve Yükselen Kürt Etno-Milliyetçiliği

Ülkemizin ulus devlet inşa çalışmaları her ne kadar birinci dünya savaşının sonucuyla dinamizm kazansa da, 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı döneminde başlayan ulusçuluk akımlarının söz konusu uluslaşma çabalarına zemin hazırladığı bilinmektedir. Ancak yine de ülkenin işgal kuvvetlerinden temizlenmesi ve bağımsızlığın tekrar kazanılması için Anadolu'da başlatılan teşkilatlanmalar, toplantılar ve kongreler yeni ulus devletin inşasını gerçekleştirecek asli kurucu iktidar gibi çalışmış ve kurtuluş savaşının da başarıya ulaşması ile uluslaşma süreci hızlanmıştır. Nihayetinde Cumhuriyet'in ilanı ve siyasal katılımının artırılmasını amaçlayan Halk Fırkası'nın da kurulması ile ulus-devletin oluşturulma süreci bir dizi reformlarla devam etmiştir. Ülkemizin uluslaşma adımlarına baktığımızda daha çok tavandan bir yönlendirmeye yapıldığı söylenebilir. Özellikle Avrupa'da sanayi devrimiyle birlikte burjuva sınıfının ortaya çıkması ve kendi düzenlerini oluşturmak amacıyla alttan desteklediği uluslaşma çabaları, sanayi devrimi gerçekleştirememiş ve bununla birlikte uluslaşma çabalarını tabandan yürütecek burjuva ve işçi sınıfları oluşmadığı ülkemiz için geçerli değildir. Bu yönüyle batıdan uluslaşma yöntemi olarak ayrılan Türkiye'nin uluslaşma çabaları; üst düzey siyasi elitlerin, yöneticilerin ve aydınların tepeden kontrol ettikleri mecrada gerçekleşmiştir. Ancak bununla birlikte ülkenin bağımsızlık mücadelesi toplumu oluşturan bireylerin milliyetçilik duygularını kabartmış ve yaşanan merkezileşme ile birlikte toplum bireylerinin tebaalıktan yurttaşlığa geçişi kolaylaşmıştır (Komşu, 2008:1-47).

Yurttaşlığa geçişi Türkiye'nin millileşmesi olarak gören ve bunun da çok özel bir şekilde gerçekleşmiş olduğunu belirten Karpas, Türklerin anavatanları olan Orta Asya'da dil, soy, siyasî, idari kodlarını öz kültürlerinde yansıtan bir toplum olarak var olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte Karpas, Osmanlı'da ve imparatorluğun yıkılmasıyla birlikte inşa edilen yeni ulusta etnisite olarak Türk olmayan ama aynı kültürü, ülküyü ve dili paylaşan çok çeşitli ırkları kucaklayan bir "Türk" ulus kavramının bulunduğu dikkat çekmiştir. Anadolu'ya göç eden ve ayrı dil konuşan insanların "Türk" milleti potasında eritilmiş olmaları, şartları itibarıyla çok müstesna bir uluslaşma örneği göstermesi bakımından önemlidir (Karpas, 2011:32-35).

Ülkemizin kurucusu ulu önder Atatürk, yeni ülkenin inşasını yaparken dağılmış bir imparatorluktan yeni bir ulus devlet kurmayı amaçlamış ve bu devletin adını da Türk devleti olarak isimlendirmiştir. Devletin isminin kurucusundan değil bizatihi ulusu oluşturan kodlardan alacağını belirten Atatürk, Türk Ulus'unu, *"Eğer bu insanlar vatan denilen toprak parçasında, birlikte yaşama arzusu gösteriyorsa, kendilerine bırakılan mirası, yani vatan, bayrak, tarih v.b. kucaklamak, yüceltmek, gerektiğinde canını vermek özverisi gösteriyorlar ve Türk olmaktan duydukları mutluluğu coşku ile haykırabiliyorlarsa işte bunlar Türk'türler."* diye tanımlamıştır. Atatürk ayrıca *"Türkiye Cumhuriyetini kuran Türkiye halkıdır."* diyerek ülke içerisinde yaşayan farklı ırklardan, inançlardan oluşan toplumların hiçbir ayırım yapılmadan uzlaştırıcı, bütünleştirici, barışın ve huzurun teminatı olarak görülmesini istemiştir (Güldiken, 2006:157-168).

Monarşist olmayan, dini temeller yerine laik yapıyı önceleyen, sınıf üstünlüklerini yok sayan ve ırkçılığı karşı olan Türk ulus devlet anlayışı, bağımsızlık savaşının kazanılmasından sonra coğrafi mekân olarak da sınırları belirlenmiş ve ekonomik, parasal, askeri, kültürel alanlarda sağlanan uluslaşma çabalarıyla inşa süreci devam etmiştir (Komşu, 2008:1-47). Ancak yeni devlet inşasında oluşturulan siyasî-hukuki milliyetçilikle, etnik-özcü milliyetçilik arasında zamanla gerilim yaşanmıştır. Her ne kadar yeni ulus devlet inşası çok etnisiteli bir imparatorluk olan Osmanlı Devleti'nin temelleri üzerine kurulmuş olsa da, her türlü etnisiteye karşı bütüncül bir ulus kimlik yaratma amacı güdüldüğü görülmektedir. Dolayısıyla Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte ulus devlet inşasına yönelik yoğun reform çalışmaları, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yoğun bir şekilde yaşayan Kürt kökenli Türk vatandaşları açısından zamanla rahatsızlığa dönüşmüştür. Türk ulus devlet anlayışı içerisinde yer alan ve bütün farklı etnisiteleri "Türk" milleti adı altında toplamayı amaçlayan reform çalışmaları esnasında Kürt milliyetçiliğini körükleyecek olaylarında (Şeyh Sait ve Dersim Ayaklanması vb.) yaşanmasına vesile olmuştur. Önceleri insan hakları ve demokratik haklarla ilgili kazanım elde etmeyi amaçlayan hareketlenmeler, sonrasında ulus devlet anlayışını derinden sarsacak ayrılıkçı taleplere dönüşmüştür. Ulus devlet ve üniter yapıyla Türkiye, bu taleplere müsamaha göstermemiştir (Gültiken, 2006:157-168).

Özellikle 1980 askeri darbesinden sonra başlayan PKK'nın silahlı eylemleri, ülkemizin geçmişten bu yana özenle oluşturmaya çalıştığı ulusal birlik ve üniter yapıya açık bir saldırı olarak değerlendirilmiştir. PKK'nın artan eylemleri sonucunda devlet refleksi olarak güvenlik ön planda tutulmuş, Kürtlerin yoğun yaşadığı doğu ve güneydoğu bölgelerinde özgürlük dengesinden zaman zaman sapmalar yaşanmıştır. Bu da içinden çıkılmaz bir sorun sarmalını beraberinde getirmiş ve sorunun kaynağına odaklanmak yerine askeri önlemlerle bu sorunun üstesinden gelmek istenmiştir.

4. Irak Anayasasına Göre Kuzey Irak'ın Konumu ve 25 Eylül Referandumu

25 Eylül referandumuna geçmeden önce Irak'ın kuzeyinden Kuzey Irak'a geçiş sürecini

anlatmak yerinde olacaktır. Bu bağlamda öncelikli olarak Irak'ın kuzeyinin Kuzey Irak bölgesel yönetimi olarak nasıl tüzel kişilik kazandığına değinilecektir.

4.1. Irak'ın Kuzey'inden Kuzey Irak'a: Kuzey Irak'ın Tüzel Kişilik Kazanması

Uluslaşma ve ulus devlet olma; sosyal, ekonomik, askeri, siyasi ve bütün alt ve üst yapının dönüşüme tabi tutulduğu yerel ve bir o kadar küresel boyutları olan yeni ve yeniden inşa sürecidir. Bu bağlamda inişli ve çıkışlı bir grafik izleyen Irak'ın ulus devlet olma süreci, birinci dünya savaşından sonra Osmanlı Devleti'nden koparılarak İngilizlere bırakılmasıyla başlamış ve 1932 yılında Arap, Kürt ve Türkmenlerin asli kurucu sayıldığı bağımsız bir devlet hüviyetine kavuşmuştur. Bu tarihten itibaren ülkenin üzerindeki kara bulutlar bir türlü dağılmamış, sürekli askeri darbeler yoluyla ülke yönetimi el değiştirmiştir. Her gelen yönetim farklı bir etnik gruba veya mezhebe yakın durmuş ve nihayetinde uluslaşma yönünde tam bir birliktelik sağlanamamıştır. Irak'ın inşa sürecinin uzun olmasında şüphesiz kozmopolit etnik ve mezhebi yapıda olması önemli bir etkenken, yaşanan darbe süreçleri ve ülkenin yeraltı zenginliklerinin paylaşımının küresel boyut taşınması da bir o kadar önemli rol oynamıştır. Oysa ulus devlet yolunda tam birliktelik sağlamış bir Irak, günümüzde en az Iraklılar kadar bölge ülkeleri açısından da önem arz etmektedir. Maalesef böylesine bir tablodan günümüzde bahsetmek mümkün değildir. Özellikle Irak'ın kuzeyinde yaşayan Kürt grupların yıllardır arzu ettikleri bağımsız bir Kürt devleti kurma hayali, küresel güçlerinde desteği ile yakın zamanda gerçeklik kazanabilecek boyuta ulaşmıştır.

Öyleyse öncelikli olarak ülkemizin güneydoğu sınırında yer alan Irak'ın kuzeyine göz atmak yerinde olacaktır. Irak'ın kuzeyi Kürtler, Türkler ve Arapların yer yer yoğunluklu olarak yaşadığı Musul, Kerkük, Süleymaniye, Dohuk, Erbil kentlerini kapsayan 85,652 km²'lik bir alandan oluşmaktadır. Ancak Musul ve Kerkük vilayetlerinin statüsü belli olmadığından, Irak'ın kuzeyinde Kuzey Irak olarak nitelenen otonom bölgesinin sınırları henüz netlik kazanmamıştır. İç karışıklıktan dolayı nüfus sayımlarının sağlıklı yapılamadığı Irak'ın kuzeyinde, % 70'ini (dört milyon) Kürtler, % 20'sini (bir buçuk milyon) Türkmenler, % 10'unu (beş yüz bin) ise diğer etnik gruplardan oluşan yaklaşık 6 milyon insan yaşamaktadır (Yazıcı, 2014:102-126). Bölgedeki Kürt nüfusu başkente doğru ilerledikçe azalmaktadır. Ancak Irak merkezi hükümeti ile tartışmalı konumda olan Musul ve Kerkük vilayetlerinde, Saddam Hüseyin'in devrilmesiyle birlikte başlayan Kürtleştirme politikaları ile demografik yapı Kürtler lehine gelişme kaydetmiştir. Bununla birlikte Irak'ın bağımsız bir devlet olmasından Körfez Savaşlarına kadar geçen sürede Irak'ın kuzeyinde Araplaştırma, Körfez savaşları sonrasında da Kürtleştirme süreçleriyle asli kurucu olan Türkmenler azınlık durumuna düşürülmüştür (Üstünel, 2015:108-118).

Turgut, Irak'ın kuzeyinin “Kuzey Irak” olarak ortaya çıkışını 1916 yılında İngiliz ve Fransızlar arasında imzalanmış bulunan ve genel olarak bölgenin paylaşılmasını içeren Sykes Picot Antlaşmasına kadar uzandığını ileri sürmüştür. Burada yaşayan Kürtlerin Irak devletinin kurulmasından bu yana bağımsız bir Kürt devleti kurma hayali bulunmaktadır. Özellikle Mesud Barzani'nin babası Molla Mustafa Barzani, Kürt etno-milliyetçiliğinin İran ve Irak'ta yükselmesine önderlik etmiştir. Ancak Mustafa Barzani Irak'ın kuzeyinde kurmak istediği bağımsız Kürt devleti hayali, Irak merkezi hükümetleri tarafından engellenmiştir. Şüphesiz o zamanlarda konjonktür anlamında böylesine bir bağımsızlık hareketine karşı yabancı ve komşu ülkelerin sıcak bakmadığı da görülmektedir. Ancak 1974 tarihine gelindiğinde Irak merkezi hükümeti ile Irak'ın kuzeyinde yaşayan Kürtler arasında Özerklik Anlaşması imzalanmış ve Irak merkezi hükümeti tarafından tek taraflı olarak belirlenen Erbil, Dohuk ve Süleymaniye'den oluşan bir bölge Kuzey Irak olarak anılmaya başlamıştır. I. Körfez Savaşı sonrası mevcut yapısını koruyan ve II. Körfez Savaşı sonrasında da etki sahasını artıran Kuzey Irak otonom bölgesi tüzel kişilik kazanma noktasında da uzun mesafe kat etmiştir (Turgut, 2006:41-66). Özellikle 1991 tarihinde Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi'nin almış olduğu kararla 36. paralelin üstü Irak merkezi hükümetine kapatılmıştır. Bununla birlikte Amerika Birleşik Devletlerinin (ABD) başını çektiği ülkeler, Türkiye'nin de istediği ile 36. paralelin üstünde yoğun bir şekilde yaşayan Kürtleri korumak için İncirlik'te konuşlanmıştır. “Huzur Sağlama Operasyonları” ile bölgede güvenliği tesis eden Çekiç Güç, Kürt aşiretlerinin rahat rahat politik etkileşimlere girmesini ve bölgedeki egemenliğini kuvvetlendirmesine vesile olmuştur. Yabancı ülkeler tarafından korunan bu bölge, Kürtler lehine siyasal statüsü tam olarak belli olmayan fiili bir alana dönüşmüş ve 1992'de Irak'ın kuzeyinde Kürt parlamentosu geçici Kürt yönetimini ilan etmiştir (Gunter, 1993:290-310; Tansi, 2011:1341-1350).

11 Eylül saldırısından sonra terörle mücadele anlamında konsept değiştiren ABD önce Afganistan'a daha sonra ise kitle imha silahlarına sahip olduğunu iddia ettiği Saddam Hüseyin yönetimini devirmek için Irak'a yönelmiştir. Mart 2003'te başlayan Irak'ın işgali iki ay gibi kısa zamanda tamamlanmış, ABD zaferin arkasından müttefiki olan Kürtleri sadece Irak'ın kuzeyinin değil, tüm Irak'ın yeni siyasal aktörü olarak belirlemiştir. Bu doğrultuda Irak'ın geçici yönetiminde başbakan, dış işleri bakanı, seçimlerden sonra ise ülkenin başı olan cumhurbaşkanı gibi önemli makamlar Kürtlere verilmiştir. Geçici yönetimde Şii Arapların üstünlüğü bariz olmakla birlikte, Kürtler yeni devlet yapılanmasında özerkliği birincil koşul olarak dayatmışlardır. Aksi halde Irak yönetiminden ayrılacaklarını açıklayan Kürtler, Irak anayasasının nasıl olması gerektiği noktasında daha ilk günden tavırlarını ortaya koymuşlardır (Tansi, 2011:1341-1350; Ertan, 2011:12-14).

Kararlı ve birlikte hareket eden Kürtler 15 Ekim 2005'te yapılan referandumla kabul edilen yeni anayasada körfez savaşlarında kazanmış oldukları otonom bölgelerini yasallaştırma imkânı bulmuşlardır. Şüphesiz dış güçlerin de desteğini iyi kullanan Kürtler, Aralık

2005'te yapılan seçimlerde de büyük bir başarı göstermiş ve Kuzey Irak bölgesi ülkenin gelişmekte olan güvenilir tek bölgesi olmuştur. Irak Cumhuriyeti yeni anayasayla “tek, federal, bağımsız ve tam egemen” bir devlet, yönetim yapısı ise “cumhuriyetçi, temsili, parlamenter ve demokratik” olarak tanımlanmıştır (1. Madde). Devletin resmi dini İslam olup (2. Madde), Arapça ve Kürtçe resmi dil olarak düzenlenmiştir (4. Madde) . Dolayısıyla Irak'ın bağımsız olduğu yıllarda asli unsur olarak sayılan Türkmenler bu statülerini yeni anayasada kaybetmişlerdir. Bununla birlikte doğal kaynakların kontrolü (110. Madde), sınırlarda ticaretin kontrolü (114. Madde) ve peşmerge güçlerinin askeri güç olarak faaliyetlerini sürdürmeleri de (121. Madde) anayasal bağlamda garanti altına alınmış ve böylece Kürt gruplar kazanmış oldukları tüzel statü ile bağımsızlıkları ilan etme yönünde kritik bir eşiğe ulaşmıştır (Kıbaroğlu ve Nun, 2007:1-10; ORSAM, www.ydh.com.tr, 2017).

Sonuç itibariyle Irak merkezi anayasası Irak'ın ulus devlet bağlamında birlikteliğini sağlamaktan ziyade, ülke içerisinde yer alan çeşitli etnik ve dini mezhepleri önceleyen bir akit olarak ortaya çıkmıştır. Geçen süre bize göstermiştir ki bu anayasa Irak'ın bütünlüğünden çok dağılmasına yol açacak kurgusal bir düzenlemedir. Özellikle ülkenin federal bölgelere bölünmesi, yıllardır bağımsızlık hayali kuran Irak'ın kuzeyindeki Kürtlerin öncelikle “*kuzey irak bölgesel yönetimine*” ve arkasından da bağımsızlık referandumuna hazırlık yaptığı bu günlere meşru bir kılıf yaratmıştır (Üstünel, 2015:47-61).

4.2.Bağımsızlığa Giden Yol: 25 Eylül Referandumu

Irak'ta 2005 yılında yapılan genel seçimler sonucunda Kuzey Irak yönetiminin haklarını maksimize edebileceği çok avantajlı bir yapı ortaya çıkmıştır. Çünkü başta ABD olmak üzere dış güçler bölünmüş bir Irak'tan yana tavır almakta ve politikalarını bu yönde oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu politikaların ürünü olan Irak anayasasına baktığımızda, ulus devletin dışlandığı etnik ve mezhebe dayalı bir devlet yapısı ortaya konduğu görülmektedir. Yeni devlet yapısı uluslaşma yolunda sosyolojik temellerin atılmasını engelleyeceğinden, Irak'ın çöküşü ve yeni uydu devletlerin oluşmasına zemin hazırlandığı izlenimi vermektedir (Tansi, 2011:1341-1350).

Irak'taki Kürt grupların Osmanlı'dan sonra bağımsız bir Kürt devleti kurma düşünceleri bulunmakla birlikte, bölgenin yapısı gereği aşiret sisteminin ön planda olması uluslaşma yönünde etnik kimliklerin korunmasını ikinci planda tutmuştur. Çünkü burada yaşayan Kürtlerin ve Kürt aşiret önderlerinin birinci hedefi, etnik kimliği korumak yerine aşiret çıkarlarını korumak olmuştur. Bu da sosyolojik olarak uluslaşma düşüncesinin ikinci planda kalmasını gerektirmiştir. Etnik kimlikler üzerinden bağımsız bir Kürt devleti kurulması noktasında yeterli güce ve reflekse ulaşamayan Kürtler, bağımsızlığı giden yolda dış güçlerden destek almak zorunda kalmıştır. Bu destek onlara özellikle birinci körfez savaşından sonra ABD'nin başını çektiği batılı devletler tarafından sağlanmıştır

(Kurubaş, 2002:124-159). Kürtler 1990'larda tekrar yükselen milliyetçilik hareketleri ile öncelikle 1992'de "Kürt Federe Bölgesi"ni, 2002 yılında da federal yapı öngören bir anayasa taslağının hazırlanması ile de federal bir devlet olma yolunda egemen bir yapı haline gelmeye başlamıştır. Artık Kürt liderler kendi geleceklerini bölge ülkelerinin dayatmalarında değil, batının ve özellikle ABD'nin çıkarlarıyla örtüştürerek ulaşacağını inanmaktadır. Yol kazasına uğramamak için de Kürt liderler atılan adımların sürekli Irak'ın Kuzeyi için geçerli olduğunu irredentist bir politika güdülmeyeceğini belirtmektedir. Çünkü daha önce bu yönde yapılan açıklamalar, bölge ülkelerinin özellikle de ülkemizin sinir uçlarına dokunmuş ve sert önlemlere başvurulacağı kendilerine bildirilmiştir. Ulus devlete ulaşma noktasında özerklikle başlayan sonrasında da federal devlet boyutuna geçen Kürtler, nihai olarak bağımsız bir Kürdistan kurma noktasındaki hedeflerini referandum ile zirveye taşımak istemektedir.

Arap Baharıyla birlikte Suriye'de başlayan iç çatışmaların Irak'a da sıçramış olması merkezi hükümeti zayıflatmış ve Kuzey Irak yönetimi için bağımsızlığa giden yolu elverişli hale getirmiştir. Kuzey Irak yönetimi başkanı Mesud Barzani; işgal sonrası oluşturulan mezhepsel ayrışmanın sıcak bir savaşa dönüşme ihtimali, DAESH'in Kerkük ve Musul'dan çıkarılması noktasında zengin petrol kaynakları üzerinde yaratılan fiili durumun daim kılınması, anayasadan kaynaklanan ödemelerin yapılmaması ve Kasım ayında yapılacak bölgesel seçimler öncesinde güçlü bir destek bulmak noktasında 25 Eylül'deki referandumu gerçekleştirmiştir (Baykal, 2015:32-35). Irak'ın kuzeyindeki Kürtler gibi siyasallaşan etnik toplumların bağımsızlık öncesinde ekonomik kazanımlardan yeterince pay alamadıkları, siyasal ve sosyolojik olarak bütünden tecrit edildikleri, temel insan hak ve özgürlüklerinden yeterince faydalanılmadığı gibi gerekçeleri ileri sürdüğü bilinmektedir (Anthony, 1989:62-68). Bu gerekçeler Kuzey Irak yönetimi tarafından da belirtilmekte olup, sorunlara kapsayıcı bir çözümünün bulunulmaması halinde bağımsız bir devlet olma noktasında meşru bir argüman olarak kullanılacağı ortadır.

Kuzey Irak başkanı Mesut Barzani 1 Temmuz 2014'te BBC'ye verdiği röportajda, mevcut sorunların kalıcı bir çözümünün bulunmadığından bahisle bağımsızlık düşüncelerinin artık saklanamayacak kadar görünürde olduğunu belirtmiştir. Bu açıklama Kuzey Irak'ın geleceği noktasında Irak'ın işgalinden sonra en açık bir şekilde tezahür eden bağımsızlık çıkışı olmuştur. (Baykal, 2014:1-7). Bu çıkış körfez savaşından bu yana oluşturulan Kürt özerk bölgesinin yapacağı ve bölge ülkeleri tarafından da bir yönüyle beklenen bir açıklama olsa da, bu durum onların bağımsızlık taleplerine sıcak baktığı anlamına gelmemektedir. Ancak Barzani açıklamasından sonra Irak merkezi hükümeti ile bir dizi görüşmeler yapmış ve sonucunda şimdilik bu planı ertelediğini duyurmuştur. Bağımsızlık referandumu ertelense bile bölge ülkeleri bu duruma kayıtsız kalmamış ve karşı açıklamalarda bulunmuştur. Örneğin İran bağımsız Kürdistan'ın kurulmasının bölgede yeni bir kanser uru olacağını belirtmiştir. Öte yandan

İsrail ise Kürtlerin siyasal bağımsızlık

kazanmalarını destekleyeceklerini açıklamıştır. Türkiye ise 2007 sonrası gelişen ekonomik ilişkiler bağlamında oluşan yeni ilişki anlayışı içerisinde çok fazla tepki göstermemiştir. ABD ise öncelikli olarak çözümün anayasa çerçevesinde çözülmesini isterken, diğer yandan da Kürt yönetimin istikrar ve güvenliğini pekiştirmiştir. ABD için zengin petrol kaynaklarının denetimi son derece önemli olup, nihayetinde bölgesel sorunlara yol açmadan uygun zaman geldiğinde Kuzey Irak'ın bağımsızlık talebine sıcak bakacağı bilinmektedir. Öte yandan Avrupalı ülkeler ile Rusya ve Çin'in de bölgede ciddi yatırımları bulunmaktadır (Baykal, 2015:32-35).

2014 tarihinde bağımsızlık referandumu yapılması fikrinin ertelenmesi sonrasında Barzani 7 Haziran 2017 tarihinde tekrar bağımsızlık açıklaması yapmış ve referandumun 25 Eylül'de yapılacağını duyurmuştur (Erkmen, www.dw.com, 2017). Barzani referandum tarihinin iç ve dış açıklamalara rağmen bir daha ertelenmeyeceğini belirterek, "Kürdistan'ın bağımsızlık zamanının geldiğini ve Bağdat'la barışçıl biçimde ayrılmak istediklerini" belirtmiştir. Barzani ayrıca bağımsızlığın ilk adımının referandum olacağını, evet çıkması halinde kısa zamanda bağımsızlıklarını ilan etmeyeceklerini Bağdat ile uzun müzakere sürecini başlatabilmek amacıyla halkın onayına ihtiyaçlarının olduğunu beyan etmiştir. Barzani bağımsızlık kararlarının sorunun değil çözümün bir parçası olacağını da ekleyerek, bağımsızlık için kimseden izin almayacaklarını da ifade etmiştir (Karaca, http://www.dw.com/tr, 2017).

Kuzey Irak'ta yapılan bağımsızlık referandumu Türkiye, İran, Suriye ve Irak'ın karşı çıkmasına rağmen gerçekleşmiştir. Türkiye ve İran yapılacak bu referandumun tarihi bir hata olduğu noktasındadır. Dolayısıyla Kuzey Irak yönetimi için olmazsa olmaz iki ülke bağımsızlık referandumu konusunda ortak bir tavır takındığı görülmektedir. Bölge ülkelerinden gelen açıklamalardan sonra ABD'de referandumun önce ertelenmesini sonra ise iptal edilmesini istemiştir. Ancak ABD bağımsızlık referandumunun zamanlamasına itiraz etmekte olup, bağımsızlık kararının özüne yönelik olumsuz bir duruş göstermemektedir. Barzani ise hem partisinin hem de kendisinin referandumu iptal etmesi halinde güç kaybedeceğinin bilincinde hareket etmektedir. Özellikle siyasi rakipleri arasında yer alan Goran Hareketi, Türkmenler ve bölgede yaşayan Araplar referandumun iptal edilmesi noktasında görüş bildirmiştir (Erkmen, www.dw.com, 2017). Bununla birlikte 12.09.2017 tarihinde Irak parlamentosu tarafından alınan kararla, yapılacak referandum reddedilmiştir. Irak başbakanı Haydar el-İbadi Barzani'nin referandumdan sonra yaptığı açıklamada anayasaya aykırı olan bu kararı tanımayacaklarını ve eğer Kürtlerin ısrar etmesi halinde 2003 yılından beri elde etmiş olduğu kazanımları bile heba edeceğini belirtmiştir (Anadolu Ajansı, http://aa.com.tr, 2017). Sonuçları itibarıyla son derece önemli olan bu referandum, sadece Irak'ı değil bütün Ortadoğu'yu yeniden dizayn edecek bir fitili ateşleyecek olmasından endişe edilmektedir. Endişe edenlerin de başında şüphesiz sınır komşusu olan ülkemiz bulunmaktadır.

5.Referandum Kararının Türkiye'nin Ulus Devlet Kimliğine Etkileri ve Türkiye'nin Referanduma Karşı Olası Politikaları

25 Eylül 2017 tarihinde Irak'ın kuzeyinde gerçekleştirilen ve Kuzey Irak bölgesel yönetiminin bağımsız bir devlet formatına kavuşması adına ilk adımın atıldığı referandum kararının, Türkiye'nin ulus devlet kimliğine etkileri olması olası gözükmemektedir. Dolayısıyla söz konusu referandum kararının Türkiye'nin ulus devlet kimliğine olası etkileri ve referandum kararı sonrası atılacak adımların ortaya konulması önem arz etmektedir.

5.1.Referandumun Türkiye'nin Ulus Devlet Kimliğine Etkileri

25 Eylül referandumunu ülkemiz açısından önemli kılan şüphesiz bağımsız bir Kürt devletine giden yolda ilk adımın atılıyor olmasıdır. Dolayısıyla Kuzey Irak bölgesinin Irak'tan ayrılması noktasında halkın onayına başvurulmasını içeren bu referandum sonuçları itibariyle sıradan bir anayasa değişikliği referandumu değildir. Ülkemizin de ulus yapısını oluşturan etnik çeşitliliğimiz, Irak'a benzer bir yapı oluşturmaktadır. Irak'ta çeşitli etnik ve dini gruplar mozaik bir ülke olup, Kürtlerin bu mozaik bozacak bir bağımsızlık hareketinin diğer etnik ve mezhepsel gruplara örnek oluşturma riski bulunmaktadır. Bu da öncelikle Irak'ın parçalanarak kaosa sürüklenmesine akabinde ise içerisinde Kürt etnik yapısını barındıran ülkeler için benzer durumların yaşanabileceği potansiyelini taşımaktadır. Bu noktada ülkemiz geçmişten getirdiği kültür mirasıyla birlikte bölgedeki etnik temelli toplumların birbiriyle kardeşçe geçinebileceği bir devlet yapısını yüzyıllardır başarılı bir şekilde uygulamıştır. Ancak bu coğrafyadan Osmanlı'nın çekilmesiyle birlikte dış güçler bu kardeşliğin bir daha oluşmaması adına sosyolojik gerçekliği olmayan sınırlar çizmiştir. Bu yüzden tarihi köklerimiz ve sınırdaşlığımızın olduğu Irak'ta etnik temelli parçalanma ülkemizin ulus devlet yapısını erozyona uğratma riski açısından önem arz etmektedir (Turgut, 2006:41-66).

Tam bu noktada Iraklı Kürtlerin de beslendiği Kürtçülük ideolojisinin anlaşılması onların ne yapmak istedikleri noktasında bizlere yol gösterecektir. Üstünel'e göre ayrılıkçı Kürt milliyetçiliği, bireylerin öncelikli olarak yaşadığı ülkede Kürtlüğün tanınması ve özerklik sağlanmasını, sonrasında yaşadıkları ülkede federe bir idare kurarak devletleşmesini ve en sonunda da sınır komşusu olan diğer ülkelerde yaşayan Kürtleri birleştirerek "Bağımsız Büyük Kürdistan Devleti"nin kurulmasını amaçlamaktadır. Kürtler bu bağlamda her türlü iç ve dış desteğinde etkisiyle siyasi, askeri, ekonomik ve toplumsal faaliyetleri gerçekleştirebilecek ve nihai amacı gerçekleştirenceye kadar durmak bilmeyecektir (Üstünel, 113-120). Çünkü Irak'ın kaderi artık kendi ülkesinin yaşayanları tarafından belirlenmemekte, özellikle 2003 yılında Irak'ın işgali ile birlikte ülkeyi oluşturan toplumlar dış güçler tarafından etnik ve mezhepsel farklılıklara göre ayrıştırılmaya başlanmıştır. Şüphesiz tartışmalı da olsa zengin petrol kaynaklarını elinde bulunduran Kuzey Irak yönetimi, bağımsızlıklarının anahtarının dış güçlerinin elinde olduğu bilinciyle hareket etmektedir.

Konuya bütüncül baktığımızda ülkemiz açısından sorun sadece güvenlik meselesi ya da yaşanan terör olaylarından ibaret değildir. Asıl sorun Irak'ın kuzeyindeki oluşturulmak istenen rol modelin, ülkemizin ulus devlet yapısıyla çelişiyor olmasıdır. Türkiye yaklaşık 40 yıldır ulus devletlere yön veren sermaye grupları ve yabancı devletlerin desteğini alan ayrılıkçı Kürt milliyetçiliğine dayanan PKK terör örgütüyle amansız bir mücadele vermektedir. PKK'nın çıkış bildirisine bakıldığında Kürt ideolojisine uygun bir şekilde Irak, İran, Suriye ve Türkiye'yi de kapsayan bir Kürt devleti kurmak istediği görülmektedir. Dolayısıyla içinden geçtiğimiz günlerde Kuzey Irak ve Kuzey Suriye'de yaşanan gelişmelerin, ülkemizin şiddetle karşı çıktığı ancak PKK ve bölgedeki diğer Kürt grupların ısrarla istediği bağımsız bir Kürt devleti kurma çabaları giderek artmaktadır. Yaşanan bu süreç dış desteklerle birlikte PKK ve Kürt milliyetçilerinin sahada alan bulmasına zemin hazırlamakta, bu döngü bu haliyle Türkiye'nin aleyhine pekişerek devam etmektedir.

Başta ABD olmak üzere dış güçlerin de desteği ile Kuzey Irakta yaşanan gelişmeler, Irak'ta yaratılan yeni devlet anlayışının ulus devlet kimliğini oluşturmaktan çok çözülme üzerine kurgulandığını göstermektedir. Hâlihazırda ülkemiz açısından görece risk oluşturan ve dış güçler tarafından beslenen Kürt milliyetçiliğinin üçayağı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi PKK tekelindeki etno-milliyetçi Kürt hareketi, ikincisi Kuzey Irak Pankürdist hareket, üçüncüsü ise sorunun temel hak ve hürriyetlerin barışçıl yollarla geliştirilerek çözülmesinden yana olan ılımlı yapılarıdır. Türkiye birincisi ile ulusal güvenlik temelinde büyük mücadeleler vermektedir. İliman grupların etkinliğinin az olduğu kabul edildiğinde, PKK ile Barzani yanlısı bağımsızlık yanlılarının zaman zaman birbirlerini destekledikleri ve korudukları bilinmektedir. Bu haliyle ülkemiz açısından tehdit oluşturan unsur, Kürt hareketinin özünde etno-milliyetçiliğe dayanan ayrılıkçı bir hareket olması ve bunun Kuzey Irak modeliyle servis edilmesidir (Kurubaş, 2008:19-53). Yaratılan bu model imparatorluktan yeni bir devlet inşası yaratan ülkemiz için Türk olmayan ama aynı kültürü, ülküyü ve dili paylaşan çok çeşitli ırkları kucaklayan "Türk" ulus devlet yapısına tezatlık oluşturmaktadır. Türk ulus devlet yapısı ayrı dil konuşan insanların "Türk" milleti potasında eritilerek yurttaş olarak kabul edilmesini öngörürken, Irak'ın kuzeyinde modellenen yeni bağımsız Kürt devleti klan, kabile, aşiret, etnik köken, mezhep unsurlarını ön plana çıkarmaktadır. Ortadoğu haritalarını değiştirmek isteyen ABD, ülkemiz için sürekli yumuşak karın konumunda bulunan Kürt sorununu yeni model ile sürekli canlı tutma hevesi içerisinde (Tansi, 2011:1341-1350).

Bu bağlamda artan terör eylemleri ve sınırimızda yaşanan savaşlar, ulusu oluşturan bütün etnisitelerin kaynaştırıldığı ve birlikteliğin korunduğu ulus devlet anlayışının devam ettirilmesini zorlaştırmaktadır. Türkiye'nin sınırları içerisinde yaşayan ve ulusu oluşturan bütün etnik yapılar için özgürlük dengesinde adım atması beklenirken, yaşanan bu gelişmeler neticesinde güvenlikten yana tavır almak zorunda kalmaktadır. Bu da demokratik gelişmelerin ve özgürlüklerin istenilen seviyede

kurumsallaşmasını engellemekte ve Kürt sorununun çözülmesi noktasında kısır bir döngü oluşturmaktadır. Kendi içirimizdeki sorunları bile çözememişken, Irak'ın kuzeyinde oluşturulmak istenen ve etno-milliyetçiliği dayanan Kürt hareketinin zamanla neye dönüşeceğini kestirmek pek de mümkün görülmemektedir. Nihayetinde Irak'ın kuzeyinde yaşayan Kürtler ile ülkemizin güneydoğusunda yaşayan Kürtleri ayıran sadece kâğıt üzerindeki sınırlardır. Dolayısıyla bu rol model Kürt devletinin, ülkemizin ulus devlet sınırlarını zorlayacak bir şekilde kurgulandığının bilinmesinde fayda vardır.

5.2. 25 Eylül Referandumuna Karşı Türkiye'nin Politikası Ne Olmalı?

Ülkemiz açısından uzun bir geçmişe sahip Iraklı Kürtler arasındaki ilişkiler, PKK'nın yaratmış olduğu terör sarmalında yakın döneme kadar ulusal güvenlik temelli politikalar üzerinden belirlenmiştir. Türkiye içerisinde benzer ideolojiden beslenen bir ayrılıkçı hareketle mücadele ederken, Irak'taki bağımsızlık yanlısı Kürt hareketini de kendisi için bir tehdit olarak görmüş ve ona göre pozisyon almıştır. PKK'nın Irak'ın kuzeyinde yuvalanarak buradan Türkiye'ye yönelik saldırılarda bulunması ve Kürtlerin Irak'ın kuzeyinde giderek artan nüfuzu birlikte düşünüldüğünde Türkiye'nin ulus-devlet ve üniter yapısını korumak için göstermiş olduğu refleksin neden güvenlik temelli olduğunu açıklar niteliktedir (Öğür vd., 2014:1-57). Bununla birlikte Osmanlı döneminden hafızamıza kazınan Kürtlerle ilgili Sevr dayatması, dış güçlerin Sevr'i uygulamaya koyma politikaları doğrultusunda PKK'ya desteği ve Kürtlerinde temel hak ve özgürlükleri aşan ayrılıkçı talepleri Türkiye'nin Kuzey Irak modeline karşı tutumunda yakın zamana kadar alternatif politikalar geliştirmesini zorlaştırmıştır (Kurubaş, 2008:19-53).

Bununla birlikte 2003 yılında ABD ile yaşanan tezkere krizi sonrasında gerilen Türkiye-ABD ilişkilerinin 2007 yılına geldiğinde değişim trendine girmesiyle PKK üzerindeki uluslararası baskının arttığı gözlenmektedir. Bu baskıya rağmen Irak'ın kuzeyinden yapılan PKK saldırılarının artış göstermesi, Türkiye ile Kuzey Irak bölgesel yönetimi arasındaki ilişkilerin farklı bakış açısıyla ele alınmasına vesile olmuştur. Türkiye ilk defa kırmızıçizgisi olan geleneksel güvenlik politikalarından vazgeçerek, Kürt sorununu çözmek ve Kuzey Irak yönetimiyle ilişkileri geliştirmek adına bir dizi yeni ekonomik ve siyasi politikaları hayata geçirmiştir. Bununla birlikte demokratik kurum ve kuralları işletme noktasında belirli bir ilerleme gösteren Türkiye, kendi sorunlarını kendisinin çözebileceğine yönelik inancını artırmıştır. Türkiye'nin tek başına çözüm için irade göstermesi, şüphesiz tehdit algılamasını da değiştirmiş ve kronik sorunların diyalog yoluyla çözülebilmesi için farklı pratikler geliştirmiştir. Özellikle Kürt sorununa yönelik demokratik bir adım atmak adına “çözüm süreci” denilen sivil bir inisiyatif başlatmış ancak PKK'nın silaha tekrar yönelmesiyle birlikte çözüm süreci istenilen noktaya ulaşmadan rafa kaldırılmıştır. Ancak bununla birlikte Davutoğlu'nun dış işleri bakanlığında başlayan komşularımızla sıfır sorun politikası ve değişen tehdit algısı, Kuzey Irak

yönetimiyle güvenlik temelli politikaların dışında birçok alanı ilgilendiren “karşılıklı bağımlılık ilkesi”ne dayanan dış politika benimsenmesine milat olmuştur (Dalar, 2015:47-70).

Ancak Kuzey Irak bölgesel yönetimiyle ilişkilerde yaşanan bahar ortamı 25 Eylül’de yapılan referandum kararıyla yeniden revize edilmektedir. Geline nokta Irak’ın kuzeyinde cereyan eden olayların ülkemiz açısından tehdit mi yoksa fırsat mı olduğu noktasında farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bu görüşlerden ilki referandum sonrası alınacak bağımsızlık kararının bir çatışma ve savaşa dönüştürülmeden bölge ülkeleri ile koordineli bir şekilde sonuçlandırılmasına yardımcı olunması noktasındadır. Şüphesiz bu noktada yakın zamanda geliştirilen ekonomik ve siyasi gelişmelerin karşılıklı bağımlılık ilkesi çerçevesinde Türkiye’nin yumuşak gücünün ortaya konulması ve sorunların çözümü noktasında öncelenmesini gerektirmektedir. Özellikle ekonomiye dayanan karşılıklı bağımlılık ilkesi üzerinden geliştirilen ilişkilerin, bölgedeki çatışmaları azaltması ve barışa katkı sunması beklenmektedir. Hakikaten Kuzey Irak yönetiminin ekonomik anlamda dışarıya açılan tek kapısı niteliğinde sayılan ülkemiz, bölge petrolünün de dışarıya satılması noktasında en önemli geçiş üstüdür. 2003 yılında Irak’ın işgalinden sonra Kuzey Irak bölgesel yönetimi ile geliştirilen ilişkiler çerçevesinde Erbil ve Süleymaniye’nin yeni havaalanlarının işletilmesi, gıda ve hazır giyim ürünlerinin büyük bir kısmı (yüzde 80’i) bölgedeki yabancı şirketlerin yüzde 60’ını oluşturan Türk firmalarınca sağlanmaktadır. Bu firmaların bölgeye yaptığı yatırım miktarı 50 milyar doları aşmış bulunmaktadır (Taş, <http://sahipkiran.org>, 2014). Dolayısıyla birinci görüşü savunanlara göre; hali hazırda var olan ve ortaya çıkmasını engelleyemediğimiz Kuzey Irak’ın mevcut statüsü göz önüne alınarak daha fazla tecrit ve güvenlik bazlı politikaların yerine, ekonomik ve teknolojik ilişkilerin temel alındığı karşılıklı bağımlılık ilkesine dayanan ve bölge üzerinde daha fazla etki yaratacak ilişki anlayışının geliştirilmesi istenmektedir.

25 Eylül referandumuna karşı ülkemiz açısından nasıl bir politika ortaya konulması noktasındaki ikinci görüş ise; bölgesinde etkin ve güçlü bir devlet olan Türkiye’nin, Irak’ın her ne sebeple olursa olsun etnik veya mezhepsel bölünmesine karşı çıkması ve toprak bütünlüğünün korunmasından yana tavır almasını içermektedir. Türkiye’nin Irak’taki gelişmelerden sonuçları itibarıyla en fazla etkilenmesi beklenen ulus devlet ve üniter yapısının erozyona uğrama riskidir. Dolayısıyla ülkemizin ulus devlet ve üniter yapısının korunması öncelikli olarak komşularımızın uluslaşma sürecine destek vermesinden geçmektedir. Çünkü ulus olmaktan uzaklaşan Irak’ın, hangi dış müdahalelere maruz kalacağı ve komşuları için ne kadar risk oluşturacağı PKK’nın kuzey ırdaki varlığından anlaşılabilir. Dolayısıyla ayrılıkçı etno-milliyetçiliğe dayanan Kürt hareketleri için merkezi hükümetin zayıflığı ileri sürerek PKK’ya alan yarattığı ileri sürülürken, diğer taraftan merkezi hükümeti zayıflatacak ve ülkenin parçalara ayrılmasına izin verecek politikalar benimsenmesi kendi içerisinde paradoks oluşturmaktadır. Bu durumda Türkiye’nin Irak’ın mevcut şartları da göz önüne

alınarak merkezi hükümeti güçlendirecek ve ulus devlet olma noktasında her türlü desteğin de içerisinde olduğu tutarlı bir politika ortaya koyması gerekmektedir (Sofuoğlu, 2008:74-80).

Referandumdan sonra ülkemiz yetkililerinin yaptığı açıklamalarından Irak'ın siyasi ve toprak bütünlüğünün korunmasına yönelik bir politika belirlendiği görülmektedir. Bu doğrultuda Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'nun yaptığı açıklamaların özetinde; referandum kararının bir hata olduğu ve Irak'ın toprak bütünlüğünün bölge ülkeleri için son derece önemli olduğu noktasındadır. Yine konuyla ilgili bir soruyu cevaplandırarak Başbakan Binali Yıldırım, Irak'ın toprak bütünlüğünü istediklerini söyleyerek, bunun aksine atılacak adımların sorumsuzca olduğunu ifade etmiştir (Erdem, <http://sahipkiran.org>, 2017). Bu noktada en sert uyarıyı Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) Genel Başkanı Bahçeli vermiştir. Bahçeli yaptığı basın açıklamasında, referandum kararının savaş sebebi sayılması gerektiğinin altını çizmiştir (Bahçeli, <http://www.haber7.com>, 2017). Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'da referandumun bir hata olduğunu söyleyerek, konuyla ilgili net söylevlerini 22 Eylül'de yapılan Milli Güvenlik Kurulu (MGK) toplantısında belirleyeceklerini ifade etmiştir (Erdoğan, <http://www.ntv.com.tr>, 2017). MGK toplantısından sonra yapılan açıklamada Irak'ın toprak bütünlüğüne vurgu yapılmış ve parçalanma yönünde atılacak adımlar için her türlü önlemlerin masada olduğu belirtilmiştir. Referandum kararı ve sonrasında hükümet ve muhalefet kanadından yapılan açıklamaları değerlendirdiğimizde, ülkemizin ulusal güvenliği için Irak'ın toprak bütünlüğünden yana tavır alındığı görülmektedir.

SONUÇ

25 Eylül'de yapılan referandum ile oylamaya katılanların %92'si bağımsızlığa evet demiştir. Böylelikle ABD'nin körfez savaşından bu yana Irak'ın kuzeyinde oluşturmuş olduğu ve bir biçimde koruduğu Kürt otonom bölgesinin bağımsız bir devlet olma noktasında nihai bir sona yaklaştığı görülmektedir. Özellikle Irak anayasasıyla birlikte Kürtlerin yıllardır elde etmiş oldukları kazanımlar garanti altına alınırken, merkezi hükümetin ülkenin tüm etnik ve mezhebi çeşitliliğini muhafaza edebilecek enstrümanları elinden alınmıştır. Federatif bir devlet yapılanmasıyla birlikte üstüne üstlük birde Suriye'de yaşanan iç savaşın Irak'a sıçraması ve DAESH'in ülkenin kritik petrol yataklarını işgal etmesi merkezi hükümeti zor duruma düşürmüştür. Bu işten en karlı çıkan Kuzey Irak yönetimi, Kerkük ve Musul gibi tartışmalı bölgelerde kendi lehlerine olacak şekilde fiili bir durum yaratmıştır. Böylelikle Kuzey Irak yönetimi bağımsızlığı halinde kendisini ekonomik anlamda güvence altına alabilecek enerji bölgelerini ABD'nin de desteğiyle ele geçirmiş olmaktadır. Oysaki Kerkük gibi tartışmalı bölgelerde Irak anayasasına göre yapılması gereken referandum da bir türlü yapılmamış, buna rağmen şehrin nüfus yapısı Kürtler lehine değiştirilmiştir. Burada yaşayan Türkmenler ve Araplar adeta görmezden gelinerek kalıcı barışın tesis edilmesi zora sokulmuştur (Üstünel, 2015:113-

120).

Ancak görünen odur ki, 12 Eylül'de Irak parlamentosunun kararı, Salahaddin ve Diyalâ vilayetlerinde referandumunun yasaklanması, bölgedeki Sünni Arap, Türkmen ve bazı Kürt hareketlerinin karşı açıklamaları, Kerkük'te referanduma yeşil ışık yakan valinin görevden alınması ve Irak Anayasa Mahkeme'sinin iptal kararı daha şimdiden referandumu çok tartışmalı bir hale getirmiştir. Bununla birlikte en yakın müttefikleri olan ABD'nin DAESH'le mücadele koalisyonu özel temsilcisi McGurck'ın 14 Eylül'de bölgeyi ziyaretinde referandumun ertelenmesi noktasında görüş bildirmesi ve Türkiye'de dahil komşu ülkelerin İsrail dışında referanduma sıcak bakmamaları Barzani yönetiminin bu kararını hayli zora sokmaktadır. Bununda ötesinde Türkiye, Irak ve İran'ın Kuzey Irak bölgesel yönetimine karşı oluşturmuş olduğu blok, ekonomik yaptırımlar başta olmak üzere askeri seçeneklerin de masada olduğu bir konsorsiyuma dönüşmüştür.

Her ne kadar referandum sonrasında ABD Dış İşleri Bakanı tarafından referandumun sonuçlarının tanınmayacağı belirtilmiş olsa da, Suriye ve Irak'ın kuzeyinde yaratılmak istenen otonom bölgelerin Kürt ideolojisinin amaçlarına ve ABD'nin çıkarlarına hizmet etmektedir (Tillerson, <https://tr.sputniknews.com>, 2017). Burada ülkemizin ulus devlet kimliği açısından risk oluşturan durum, öncelikle Kuzey Irak'ta oluşturulan Kürt otonom bölgesinin etno-milliyetçiliğe dayanan ayrılıkçı Kürt hareketleri için bir "model" oluşturmastır. Şüphesiz Arap Baharı sonrası Suriye'nin içine düştüğü çatışma ortamı, PKK/PYD yapılanmasının Kürt ideolojisinin nihai hedefi olan "Büyük Kürdistan" hedefini gerçekleştirebileceği alanlar yaratmasına sebep olmuştur (Tütüncü, www.milliyet.com.tr, 2017). Suriye'nin kuzeyinde Irak'a benzer otonom bölgeler oluşturmaya müsaade edilen PKK/PYD'ye, DAESH'le mücadele adı altında Türkiye'nin bütün itirazlarına rağmen orantısız bir şekilde silah yardımı yapılmaktadır. Türkiye ise amaçları belli olan bu örgütlere karşı, ulus devlet ve üniter yapısını korumak adına "Fırat Kalkanı" gibi güvenlik tedbirlerini ve yenilerini almak zorunda kalacaktır. Dolayısıyla TBMM'nin 23.09.2017 tarihinde almış olduğu sınır ötesi tezkere kararı, bu bölge için ekonomik yaptırımların yanı sıra askeri seçeneğinde masada olduğunu gösterir niteliktedir.

Gelinen noktada farklı dilleri, ırkları ve dinleri "Türk" milleti adı altında toparlayan ülkemiz ulus devlet anlayışı, günümüzde ulusal ve uluslararası güvenliği tehdit eden etnik temelli ayrılıkçı hareketlerle yıpratılmak istenmektedir. Zaman içerisinde siyasallaşan ve kimlik bilincine ulaşan ayrılıkçı Kürt hareketi, kendi kaderini belirleme gibi evrensel ilkeler üzerinden ülkemizin ulus-devlet yapısını yok etmek istemektedir. Türkiye hali hazırda kendi içerisindeki Kürt sorununu hangi yöntemlerle çözeceği noktasında tutarlı bir politikası bulunmazken, Suriye ve Irak'ta aynı ideolojiden beslenen ayrılıkçı hareketlere karşı kendi sınırları içerisinde yaşayan etnik kimliklerin etkilenmemesi için nasıl bir yol izlemesi gerektiğini net bir şekilde belirlemesi gerekmektedir. Özellikle Kuzey Irak

referandum kararıyla birlikte zirve yapan güvenlik algısı, bölgeyle iyi giden ilişkilerin seyrini etkilemesi kuvvetle muhtemeldir. Ak Parti hükümetiyle birlikte bahar havası yaşayan ilişkiler karşılıklı bağımlılık ilkesi doğrultusunda gelişmesi beklenirken, referandum dayatmasının Türkiye'nin kırmızı çizgelerine tekrar dönmesine sebep olacaktır. Bu yönüyle ilişkileri yönlendiren karşılıklı bağımlılık ilkesine dayanan çok yönlü iletişim yapısından, ulusal güvenliği baz alan tek yönlü keskin bir politikaya doğru kayış söz konusu olacaktır (Gültiken, 2006:157-168).

Nihayetinde sınırimız dışında cereyan eden ve kimlik taleplerinden kaynaklanan ayrılıkçı etno-milliyetçi Kürt hareketlerinin Türkiye'nin ulus devlet yapısı için risk oluştursa da, ülkemizin sosyolojik gerçekleri göz önüne alındığında Irak veya Suriye benzeri bir yapılanmanın ülkemizde gerçekleşmesi pek de kolay gözükmemektedir. Çünkü ülkemizin uluslaşma sürecinde farklı etnik yapıların; ulusa entegre olma düzeyi, nüfus dağılımı, akrabalık ilişkileri, kamu-özel iş bulma/yapma, siyasi katılım noktasındaki özgürlükler dikkate alındığında, Irak, İran veya Suriye ile mukayese edilemeyecek oranda eşit vatandaşlık haklarından yararlandığı görülmektedir (Kurubaş, 2008:19-53). Bu bağlamda konuyla ilgili SETA'nın yaptığı bir saha araştırmasında; Kürtlerin %86,4'ünün Türkler hakkında olumlu kanaate sahip olduğu, her üç Kürt kökenli Türk vatandaşının ikisinin Türklerle akraba, her üç Türk'ten birisinin ise Kürt kökenli bir akrabasının olduğunu ortaya koymuştur. Araştırma sonucu Türkler ve Kürtlerin ayrılıkçı terör olaylarının yaratmış olduğu trajik olaylara rağmen aynı topraklarda yaşama arzusunu güçlü bir şekilde devam ettirdiklerini göstermektedir (Küçükcan, <https://www.setav.org>, 2009).

Öyleyse bu denli dil, din, etnik yapı ve kültür çeşitliliğine sahip ülkemizin, bu zenginliğini adalet ve denge içerisinde yönetilmesini sağlayacak politikalara her zamankinden daha çok ihtiyacı bulunmaktadır. Çünkü yaşadığımız coğrafyada ülkelerin bekası, böyle bir çeşitliliği belirli ortak değerler üzerinden yaşatmayı zorunlu kılmaktadır. Demokrasinin hâkim olduğu, devletin tüm kurumlarının uyum içerisinde halkına hizmet ettiği, etnik veya mezhepsel farklılıkların ülke çıkarları söz konusu olduğunda bir kenara bırakılabildiği bir Türkiye'nin, Irak'ın yaşadığı problemler benzeri bir sürece maruz kalma riski oldukça düşüktür. Ancak Türkiye bölgesinin güçlü bir ülkesi olarak; Irak'ın toprak bütünlüğünün ve ulusal birliğinin korunması, doğal kaynaklarının Irak halkının tümünün zenginliği olarak kalması ve iç çatışmaların önlenmesini baz alan tutarlı bir politika belirleyerek mevcut referandumun sonuçları itibariyle bir çatışmaya dönmesini engellemelidir. Ancak bunu yaparken de geçmişte yapıldığı gibi etnik yapıların yok sayılması yeğlenmemeli, Irak'ta halkın tümünü hakkaniyetli bir şekilde temsil edildiği bir anlayışın ortaya konması amaçlanmalıdır (Üstünel, 2015:113-120; Akıncı, 2017:110-131).

KAYNAKÇA

- Akıncı, Berat (2017). Türkiye’de Hükümet Sistemi Tartışmaları ve Cumhurbaşkanlığı, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hatay.
- Anadolu Ajansı, Irak Başbakanı İbadi: Irak'ın bölünmesine asla izin vermeyeceğiz, <http://aa.com.tr/tr/dunya/irak-basbakani-ibadi-irakin-bolunmesine-asla-izin-vermeyecegiz/908624>, Erişim Tarihi:12.09.2017
- Anthony D. Smith (1994). *Milli Kimlik*, (Çev., Bahadır Sina Şener), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Anthony H. Birch (1989). *Nationalism and National Integration*, Unwin Hyman, Londra.
- Aydın, Mustafa, Özcan, N. Ali ve Kaptanoğlu, Neslihan (2007). Riskler Ve Fırsatlar Kavşağında Irak'ın Geleceği ve Türkiye, TEPAV Ortadoğu Çalışmaları II, ss.98-122.
- Bahçeli, Devlet (2017). Bahçeli ateş püskürdü: Savaş sebebi sayılmalı!, <http://www.haber7.com/ic-politika/haber/2409036-bahceli-ates-puskurdu-savas-sebebi-sayilmali>, Erişim Tarihi:13.09.2017
- Bahçeli, Devlet (2017). Bahçeli ateş püskürdü: Savaş sebebi sayılmalı!, <http://www.haber7.com/ic-politika/haber/2409036-bahceli-ates-puskurdu-savas-sebebi-sayilmali>, Erişim Tarihi:13.09.2017
- Baykal, Zana (2014). Irak Kürdistan Bölgesinin Bağımsızlık İsteği, SETA Perspektif, Sayı: 57, Temmuz 2014, ss.1-7.
- Baykal, Zana (2015). Irak Kürtlerinin Bağımsızlık Arayışı, Ortadoğu Analiz, ORSAM, Temmuz-Ağustos Cilt: 7 Sayı: 69, ss.33-35.
- Bozdağlıoğlu, Yücel (2012). *Siyaset Bilimine Giriş*, Ed. Önder Kutlu, Lisans Yayıncılık, İstanbul.
- Dalar, Mehmet (2015). Türkiye-Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi İlişkileri: Karşılıklı Bağımlılık Teorisi Bağlamında Petrol İlişkisine Dayalı Bir Analiz, Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt/Vol. XXXIV, Sayı/No. 1, ss. 47-70.
- Doğan, Fazlı (2010). Uluslararası İlişkilerde Devlet: Küreselleşme ve İkinci Devlet Tartışması Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Erdoğan, T. Recep (2017). Cumhurbaşkanı Erdoğan: Referandumla ilgili kararı 22 Eylül'de vereceğiz, <http://www.ntv.com.tr/turkiye/cumhurbaskani-erdoganreferandumla-ilgili-karari-22-eylulde-verecegiz,yFpDj6JjiEOEVCo40RnVbw>, Erişim Tarihi:16.09.2017
- Erkmen, Serhat (2017). Kuzey Irak'ta referandum gerçekleşecek mi?, <http://www.dw.com/tr/kuzey-irakta-referandum-ger%C3%A7ekle%C5%9Fecek-mi/a-40066305>, Erişim Tarihi:10.09.2017

- Gunter, Michael M. (1993). "A De Facto Kurdish State in Northern Iraq", *Third World Quarterly*, 14 (2), ss. 290-310.
- Güldiken, Nevzat (2006). Ulus, Ulus-Devlet ve Uluslaşma Kavramlarına İlişkin Tartışmalar ve Türkiye, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 7, Sayı 2, ss. 157-168.
- Güney, Adnan (2002). Türk Siyasal Kültüründe Devlet Anlayışı, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Isparta.
- Hobsbavvm, E.John (1993). *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik: "Program, Mit, Gerçeklik"*, (Çev. Osman Akınbay), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Karaca, Kayhan (2017). Barzani'den Fransa'ya Bağımsızlık Çağrısı, <http://www.dw.com/tr/barzaniden-fransaya>, Erişim Tarihi:10.07.2017
- Karpat, Kemal (2011). Osmanlıdan Günümüze Ortadoğu'da Millet, Milliyet, Milliyetçilik, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Kıbaroğlu, Mustafa ve Nun, Yasemin (2007). *Türkiye'nin Irak'ın Yeniden Yapılandırılması İle İlgili kaygıları*, Global Strateji Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 9, Bahar 2007, ss.1-10.
- Komşu, Savaş (2008), Ulus Devlet, Türk Ulus Devlet Yapısı, Küreselleşme Ve Türkiye, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul.
- Kurubaş, Erol (2002). Irak'ta Kürt Ayrılıkçılığı ve Başarı Şansı, Avrasya Dosyası, Jeopolitik Özel, Kış 2002, Cilt: 8, Sayı: 4, S. 124-159.
- Kurubaş, Erol (2008). "Etnik Grup-Devlet İlişkilerinin Sorunsallaşması ve Aktör Tutumlarındaki Açmazlar: Türkiye'deki Kürt Sorunu Örneği", *Liberal Düşünce*, Sayı 50, İlkbahar 2008, ss.19-53.
- Küçükcan, Talip (2009). Türkler ve Kürtler Birbirlerine Ne Kadar Yakın, Ne Kadar Uzak?, <https://www.setav.org/turkler-ve-kurtler-birbirlerine-ne-kadar-yakin-ne-kadar-uzak/>, Erişim Tarihi:12.09.2017
- Orsam, Irak Anayasası, http://www.ydh.com.tr/resimler/files/20101224_irakanayasasi.pdf, Erişim Tarihi:09.09.2017
- Öğür, Berkan, Baykal, Zana ve Balcı, Ali (2014). Kuzey Irak-Türkiye İlişkileri: PKK, Güvenlik ve İşbirliği, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi, Rapor No: 1 Ağustos 2014,ss.1-57.
- Sofuoğlu, Murat (2008). Musul Dosyası, Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Derneği, İstanbul.
- Tansi, M. Deniz (2011). *Yeni Orta Doğu'nun Şifresi: Irak'ın Kuzeyi*, 38. İCANAS Uluslararası Asya

- ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, Cilt 1, ss.1341-1350.
- Taş, Cesurhan (2014), Kürtler Devlet mi Kuruyor?, <http://sahipkiran.org/2014/07/15/kurtlere-devlet-mi/>, Erişim Tarihi:12.09.2017.
- Tillerson, Rex (2017). Tek Taralı Referandumu Tanımıyoruz, <https://tr.sputniknews.com/abd/201709291030370814-tillerson-ikby-referandum-tanimiyoruz/>, Erişim Tarihi:02.10.2017.
- Turgut, Hasan (2006). Irak'ın Kuzeyi, Irak'ta Meydana Gelebilecek Muhtemel Oluşumlar Ve Alınması Gereken Önlemler, Güvenlik Stratejileri Dergisi, Aralık 2006, Sayı:4, ss.41-66.
- Tütüncü, Mehmet (2017). Barzani Referandum İçin Gün Sayıyor!, <http://www.milliyet.com.tr/barzani-referandum-icin-gun-gundem-2517155/>, Erişim Tarihi:11.09.2017
- Üstünel, Rüstem (2015). 2003 Yılı Sonrası Irak'taki Gelişmelerin Türkiye'nin Güvenliğine Etkilerinin İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Yazıcı, Nevin (2014). 1926'dan Günümüze Musul Sorunu Üzerine Bir Değerlendirme: Çözüm Sürecinden Çözölmeye, Tarafların Bakışıyla Lozan Uluslararası Sempozyumu Bildiriler, İstanbul: Şen Yıldız Yayıncılık, Mayıs 2015, ss.102-126.
- Woolf, Stuart, (1996), Nationalism in Europe, Routledge Press, London
- Weber, Max (1978). **Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology**, Çev.: Ephraim Fischhoff ve diğerleri., Ed.: Guenther Roh ve Claus Wittich (Berkeley: University of California Press, 1978), ss. 31-216.

